

УДК 343.9

ШАПОВАЛОВ О.О.

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНЦІЇ СЛІДЧИХ ШЛЯХОМ ВИЯВЛЕННЯ
ОЗНАК ЗЛОЧИНІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

У статті здійснюється теоретичне обґрунтування можливості реалізації компетенції слідчого щодо виявлення ознак злочинів під час досудового розслідування. Порівнюються функції оперативних працівників та слідчих стосовно виявлення як обставин злочину, що вже розслідується, так і тих, ознаки яких можна виявити під час розслідування – тобто тих, про вчинення яких не було відомо на момент початку досудового розслідування. Розглядається співвідношення функцій оперативних підрозділів під час оперативного пошуку як процесу активного здобування первинної оперативної інформації та функцій слідчого щодо встановлення обставин злочину (за фактом якого вже здійснюється кримінальне провадження), а також виявлення ознак інших злочинів (наприклад, вчинених підозрюваним або відносно потерпілого за кримінальним провадженням), раніше не відомих правоохоронним органам. З'ясовано, що слідчий є суб'єктом оперативного пошуку стосовно виявлення раніше невідомих фактів вчинення злочину, а також суб'єктом процесу виявлення обставин злочину, за фактом вчинення якого вже здійснюється кримінальне провадження.

Ключові слова: компетенції слідчого, функції оперативних працівників, співвідношення компетенції, виявлення ознак злочинів, встановлення обставин злочину.

В статье осуществляется теоретическое обоснование возможности реализации компетенции следователя до обнаружения признаков преступления во время досудебного расследования. Сравниваются функции оперативных работников и следователей по выявлению как обстоятельств преступления, которое уже расследуется, так и тех, признаки которых можно выявить в ходе расследования – то есть тех, о совершении которых не было известно на момент начала досудебного расследования. Рассматривается соотношение функций оперативных подразделений при оперативном поиске как процессе активного получения первичной оперативной информации и функций следователя по установлению обстоятельств преступления (по факту которого уже осуществляется уголовное производство), а также выявлению признаков других преступлений (например, совершенных подозреваемым или в отношении потерпевшего по уголовному производству), ранее неизвестных правоохранительным органам. Сделан вывод, что следователь является субъектом оперативного поиска по выявлению ранее неизвестных фактов совершения преступления, а также субъектом процесса выявления обстоятельств преступления, по факту совершения которого уже осуществляется уголовное производство.

Ключевые слова: компетенции следователя, функции оперативных работников, соотношение компетенции, выявление признаков преступлений, установление обстоятельств преступления.

The article is a theoretical study investigating the feasibility of competence that the signs of crime during the preliminary investigation. Features are compared operatives and investigators both in terms of detection of the offense, which is already being investigated, and those signs which can be found during the investigation – ie of the commission of which was not known at the start of the preliminary investigation. We consider the correlation functions of operational units during operative search as a process of active acquiring primary operational information and functions investigator that to establish the circumstances of the crime (the fact which has made the criminal proceedings) and

signs of other crimes (such as committed by the suspect or relative of the victim under the criminal proceedings) previously unknown to law enforcement. The conclusion: the investigator is the subject of operational search concerning the detection of previously unknown facts of the crime and investigator identification process is the subject of the offense, the fact of commitment which has made the criminal proceedings.

Key words: *competence of the investigator, function operatives, ratio of competence, detection of crime, establish the circumstances of the crime.*

Вступ. Латентний, прихований характер злочинної діяльності зумовлює необхідність активного здобування первинної оперативної інформації. Цей процес у теорії оперативно-розшукової діяльності отримав назву «оперативний пошук», тобто виявлення осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес. Разом із тим, поступове «взаємопроникнення» теорії та практики оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, правове делегування окремих функцій як від слідчого до оперативних працівників (у частині проведення слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого), так і навпаки – від оперативних працівників до слідчого (наприклад, у частині можливостей проведення негласних слідчих розшукових дій, які раніше позиціонувалися виключно як оперативно-розшукові заходи), зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування цих процесів. Теорія виокремлює два рівні виявлення та розслідування злочинів: оперативно-розшуковий і слідчий, відповідно до яких розглядається методика дослідного оперативно-розшукового здобування та нагромадження первинної (розвідувальної) інформації, що дає змогу почати розслідування (про злочинну діяльність), та методика безпосереднього розслідування. Н.П. Яблоков, обґрунтовуючи таку теорію, вважає, що початку розслідування передують різні за терміном оперативно-розшукова перевірка злочинної діяльності, яка закінчується передачею зібраної первинної інформації до слідчих органів або операцією із затримання підозрюваних. Типова криміналістична ситуація, що складається на цьому етапі розслідування злочину, на думку науковця, формується саме первинною інформацією, що потребує відповідного процесуального оформлення [1, С. 515–516]. Основним питанням при цьому є співвідношення функцій оперативних підрозділів щодо виявлення первинної інформації про ознаки злочинів та функцій слідчого щодо встановлення невідомих раніше обставин злочину, факт учинення якого вже відомий правоохоронним органам.

Науковці мають різні погляди щодо теоретичного обґрунтування методики виявлення злочинів. На думку одних, пошукова діяльність характеризується комплексом процесуальних і непроцесуальних засобів, які реалізуються у процесі розслідування з метою забезпечення збирання доказів і встановлення обставин, які значимі для правильного вирішення справи [2, с. 26]. Інші дослідники вважають, що розкриття (виявлення) злочинів стосується лише оперативно-розшукової діяльності, а не криміналістики [3, с. 792]. Наприклад, пошукові заходи І.П. Козаченко та Я.Ю. Кондратьєв розуміють як дії саме оперативних підрозділів щодо встановлення невідомих подій злочину і винних осіб, а також злочинів, які готуються до вчинення або вчинені невідомими особами [4, с. 15]. Проміжної позиції дотримується низка науковців, зокрема В.О. Ледашев виявлення злочинів розуміє як виявлення ознак злочину за результатами пізнавальної діяльності органів дізнання (тобто оперативних працівників) та досудового слідства, що здійснюється криміналістичними методами та документально зафіксоване [5, с. 20]; В.В. Лисенко та О.С. Задорожний вважають, що виявлення та розкриття злочинів повинно мати відповідне криміналістичне забезпечення (техніко-криміналістичними засобами, тактичними прийомами, методичними рекомендаціями) [6, с. 212] (тобто виявлення злочинів належить до сфери інтересів криміналістики); Д.І. Сулейманов зазначає, що основу пошуку криміналістично значущих джерел становить комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [7, с. 25]; І.Ф. Герасимов виявлення злочинів розуміє як певну поінформованість правоохоронних органів про вчинення протиправного діяння [8, с. 25] (не відокремлюючи слідчих та оперативних працівників).

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтувати можливість участі слідчого в активному здобуванні первинної інформації про факти підготовки та вчинення латентних злочинів, визначити межі та особливості його діяльності у процесі встановлення раніше невідомих обставин злочину.

Результати дослідження. Науковці відзначають можливість участі слідчого у виявленні ознак злочинів. З.М. Топорецька вважає, що приводом для початку досудового розслідування відповідно до ст. 214 КПК України є самостійне виявлення слідчим чи прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, і такі ві-

домості можуть бути отримані в результаті безпосередньої діяльності слідчого (зокрема, у разі розслідування ним інших злочинів чи виконання оперативними підрозділами певних слідчих (розшукових) дій); від оперативно-розшукових органів у результаті проведення ними ОРД; з інших джерел (ЗМІ, повідомлення в мережі Інтернет, оголошення тощо) [9, с. 66].

Дійсно, в умовах дії КПК України (1960 р.) [10] та до внесення відповідних змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11] можна було вважати, що паралельно відбувається досудове розслідування (у процесі якого проводяться слідчі дії) та оперативна розробка (у процесі якої здійснюються оперативно-розшукові заходи). Але законодавство змінилося, і тепер після виявлення злочину, що вчиняється або вчинений, оперативні працівники повинні негайно передати зібрані матеріали до слідчих підрозділів (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11]) для початку кримінального провадження, і надалі досудове розслідування здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових, у тому числі негласних) дій.

Оперативні підрозділи позбавлені можливості ініціативи, оскільки у ч. 2 ст. 41 КПК України прямо вказано: «Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися за клопотаннями до слідчого судді чи прокурора» [12]. Тому оперативні підрозділи здійснюють НСРД винятково за дорученням слідчого, який є керівною ланкою в цій системі підпорядкування, а оперативні підрозділи, відповідно, керовані, тобто слідчі є суб'єктами як розслідування, так і процесу виявлення злочинів.

Більше того, у ч. 1 ст. 275 КПК України (Використання конфіденційного співробітництва) зазначено, що слідчий має право використовувати інформацію, що отримана внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у ситуаціях, що передбачені цим Кодексом [12]. Інакше кажучи, спостерігається часткове «проникнення» інтересів оперативних підрозділів у сферу діяльності слідчого і навпаки – інтересів слідчих у сферу діяльності оперативних підрозділів (оскільки слідчий має право конфіденційного співробітництва). З огляду на зазначене можна дійти висновку, що слідчий є повноправним суб'єктом пошукової діяльності. Це підтверджується думкою інших науковців. Наприклад, Р.М. Шехавцов, досліджуючи процедуру розслідування вимагань, вчинюваних організованими злочинними угрупованнями, вважає (і ми підтримуємо думку науковця), що ситуація, в якій потерпілий звертається з офіційною заявою про вчинення відносно нього злочину, після передачі майна є складною для розслідування і сприятливою для перешкоджання йому з боку злочинців, що пояснюється тим, що необхідні дії з передавання майна або прав на нього потерпілим уже були здійснені, тому виявляється неможливим задокументувати сам факт вимоги і спосіб його вчинення, а також установити місце знаходження і належність потерпілому переданих грошей чи іншого майна (предмета цивільно-правових зобов'язань). У такій ситуації збирання доказів, що підтверджують винність осіб у вчиненні злочину, суттєво ускладнюється й забирає багато часу, дії правоохоронних органів втрачають чинник раптовості, злочинці залишаються на волі, мають можливість узгодити між собою свої показання, надати правдоподібного характеру поясненням обставин передачі їм майна потерпілим, справити вплив на потерпілих та їхніх родичів або свідків, приховати знаряддя вчинення злочину та майно, перейти на нелегальне становище [13, с. 84]. Науковці також зазначають, що загальна криміналізація економічних процесів створила підґрунтя для загальноприйнятої практики здійснення операцій на межі закону і злочину. Це призводить до небажання посадових осіб суб'єктів господарювання привертати увагу правоохоронних органів до діяльності своєї організації [14, с. 39], особливо в частині дій, що межують з порушенням закону як службами безпосередньо банків, так і найманими ними особами – наприклад, для вирішення певних господарських суперечок.

В.Г. Петросян [15, с. 117] вважає, що виявлення злочинів є цілеспрямованою діяльністю оперативних і слідчих підрозділів для встановлення, фіксації фактів, обставин учинення злочинів та осіб, які причетні до їх учинення та отримання інформації, що може бути використана як докази в перебігу досудового слідства.

Дійсно, формально до предмета виявлення належать відомості про факти підготовки і вчинення злочину; про обставини, що характеризують злочин та особистість осіб, що його вчинюють; про причини й умови, що сприяють учиненню примушування; про сліди і знаряддя підготовки до примушування; сліди, що залишені злочинцями на місці злочину; про отримані предмети майнової вимоги та інші предмети, що мають значення для встановлення і викриття злочинців; про осіб (які задумують, готують і вчинили злочин або причетних до нього; які вчиняють протиправні дії; які володіють інформацією, що має значення для боротьби зі злочинністю).

Науковці, досліджуючи організаційно-тактичну модель діяльності оперативних підрозділів щодо встановлення ознак злочинної діяльності, дійшли висновку, що вона має такі елементи, як сфери пошуку інформації (даних); об'єкти пошуку (інформації (даних), документів, предметів, осіб); суб'єкти оперативного пошуку; методи оперативного пошуку; заходи щодо отримання оперативної інформації; використання отриманої інформації [15, с. 124]. Використовуючи метод аналогії, пропонуємо визначити модель діяльності оперативних та слідчих підрозділів під час виявлення ознак злочину у вигляді комплексу елементів, якісне наповнення яких дасть змогу відповісти на основні питання, що виникають під час розслідування злочину (які визначені ще давньогрецькими юристами [16, с. 9]), а саме: місця (сфери) – відповідають на питання «де?»; об'єкти (особи) – відповідають на питання «хто?»; предмети та документи – відповідають на питання «що?»; суб'єкти (сили та засоби) – відповідають на питання «чим?»; методи – відповідають на питання «як?»; ознаки злочинних дій – відповідають на питання «навіщо?». Що стосується питання «коли?», то воно реалізується шляхом застосування методів виявлення у певній логічній послідовності залежно від прогнозованої поведінки осіб, які готуються до вчинення або вчинюють злочин.

Практично всі складники, які в подальшому є елементами складу злочину і підлягають встановленню як обставини злочину та доказування, позиціонуються як напрями оперативного пошуку. Науковці до визначення змісту оперативного пошуку (виявлення) злочинів мають різне ставлення. На думку В.А. Некрасова, така діяльність містить взаємопов'язані системи: об'єднану систему ознак, які вказують на наявність певного виду злочинів; систему гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, що дають змогу виявити такі злочини [16, с. 51]. В.Г. Петросян стверджує, що оперативний пошук містить такі складники, як виявлення інформації (даних) про вчинені злочини або про підготовку до вчинення злочинів; виявлення (встановлення) документів та предметів, які свідчать про зміст злочинної діяльності чи містять ознаки такої діяльності; виявлення (встановлення) осіб (у т. ч. юридичних), які причетні до вчинення чи підготовки злочинної діяльності чи можуть бути віднесені до категорії підозрюваних, свідків або потерпілих [15, с. 129]. Кожний зі злочинів має свої особливості, що зумовлюють тактику дій під час виявлення їхніх ознак, до яких належать поширеність злочину, його латентність, можливості виявлення ознак злочинів гласними (або негласними) методами, можливість задіяти під час виявлення ознак інші підрозділи МВС України, інші правоохоронні або контролюючі органи.

Висновки. Таким чином, аналізуючи співвідношення функцій оперативних підрозділів під час оперативного пошуку як процесу активного здобування первинної оперативної інформації та функцій слідчого щодо встановлення обставин злочину (за фактом якого вже здійснюється кримінальне провадження), а також виявлення ознак інших злочинів (наприклад, вчинених підозрюваним або відносно потерпілого за кримінальним провадженням), раніше невідомих правоохоронним органам, можна стверджувати, що слідчий є суб'єктом оперативного пошуку стосовно виявлення раніше невідомих фактів вчинення злочину, а також суб'єктом процесу виявлення обставин злочину, за фактом вчинення якого вже здійснюється кримінальне провадження.

Список використаних джерел:

1. Криміналістика : [учебник] / под ред. проф. А.Г. Филиппова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 352 с.
2. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования // В.А. Адамова, Е.Н. Викторова, Л.Н. Викторова и др. – М.: Высшая школа, 1992. – 351 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики / Р.С.Белкин. – Третье издание, дополненное. – М.: Юнити. Закон и право, 2001. – 837 с.
4. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Науково-практичний коментар / Я.Ю. Кондратьєв, І.П. Козаченко. – К. : РВВ МВС України, 1993. – 120 с.
5. Ледашев В.О. Своевременное обнаружение преступления: понятие, методы и профилактическое значение / В.О. Ледашев // Правовые организационные вопросы предварительного расследования. – Волгоград: ВСШ, 1977. – С.19–24.
6. Лисенко В.В. Проблеми виявлення злочинів, пов'язаних із несплатою податків / В.В. Лисенко, О.С. Задорожний // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2007. – № 2(37). – С. 212–219.
7. Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений: автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.09 / Джаваншир Ислам оглы Сулейманов. – К. : КГУ имени Тараса Шевченко, 1997. – 45 с.

8. Герасимов И.Ф. Выявление преступлений – начальный этап борьбы с преступностью / И.Ф. Герасимов // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. – Свердловск, 1988. – С. 25–32.
9. Топорецька З.М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Топорецька Зоряна Миколаївна. – К., 2012. – 225 с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : Право. – 1998. – 158 с.
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
13. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Руслан Миколайович Шехавцов. – Київ, 2003. – 246 с.
14. Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом: науково-практичний посібник / [С.І. Ніколаюк, Д.Й. Никифорчук, А.Г. Семчук та ін.]. – К. : КНТ, 2006. – 374 с.
15. Петросян В.Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. / Ваграм Григорович Петросян. – Ірпінь, 2012. – 221 с.
16. Некрасов В.А. Виявлення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (оперативно-розшуковий аспект): [навчальний практичний посібник] / В.А. Некрасов, Л.В. Борець, С.Ю. Мироненко. – К. : Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. – 88 с.